

studije

Mihalj Szentmartoni

OPASNOSTI I PERSPEKTIVE NA PUTU PREMA OSOBNOJ ZRELOSTI

*Umjesto uvoda: iznenađujući rezultat
jednog empirijskog istraživanja**

Opće je poznato: kad je netko žalostan, potišten, depresivan, onda njegove odluke i sudovi nisu sasvim objektivni. Osoba u takvom duševnom stanju toliko je zaokupljena sobom, toliko je okrenuta prema sebi, svom nutarnjem svijetu problema, da joj se sposobnost percepcije suzi, tj. nije u stanju da vidi sve okolnosti koje su potrebne za realistično rasuđivanje. Stručnim se jezikom kaže da je osjećaj realnosti te osobe umanjen. Polazeći od ovakve opservacije iz svagdanjeg života, htjeli smo i empirijski ispitati odnos između depresije i moralnog rasuđivanja. Činila nam se gotovo evidentnom hipoteza da će moralni sud depresivnih biti inferiorniji u usporedbi s moralnim sudom nedeprativnih. Nešto više teškoća zadalo je pitanje: što bi moglo biti posrednik između depresije i umanjene sposobnosti moralnog rasuđivanja? Teoretska razmišljanja navodila su nas na to da određenu ulogu u toj situaciji moraju igrati jaki negativni osjećaji, osobito iracionalni osjećaj krivnje, koji je tako izrazit u stanjima depresije. Stoga smo postavili slijedeću hipotezu: moralno rasuđivanje depresivnih podliježe regresiji zbog povećanog iracionalnog osjećaja krivnje.

* M. SZENTMARTONI, *Moral Judgment and Depression* (Doktorska disertacija), Roma 1981.

Ispitivanje je vršeno na 177 ispitanika, studenata obaju spolova u dobi između 20 i 30 godina. Mjerali smo tri varijable: depresiju s klasičnim testom ličnosti MMPI, osjećaj krivnje jednom skalom koju smo posebno konstruirali za to istraživanje također unutar MMPI; te nivo moralnog suda pojedinca s pomoću Kohlbergovih moralnih dilema. Ne namjeravam ovdje dalje ulaziti u metodologiju rada.

Pri obrađivanju podataka primjenili smo psihometrijsku metodu »analiza strade« (Pfadanalyse).¹ Posebnost te metode sastoji u tome što je ona u stanju da pokaže međusobnu ovisnost i nužni redosljed između niza varijabla. Ako je korelacija između varijabla jednosmjerna, tj. ako svaka varijabla u direktnoj liniji ovisi o varijabli koja joj prethodi po unaprijed postavljenom redosljedu, onda smo do određene mjere uhvatili kauzalni odnos među njima. U spomenutom istraživanju podvrgli smo statističkoj analizi svaku moguću kombinaciju između varijabla. Prije svega postulirali smo redosljed postavljen u hipotezi, prema kojem bi depresija bila uzrok, osjećaj krivnje posrednik, a nivo moralnog rasuđivanja posljedica. Na najveće iznenađenje taj redosljed nije se pokazao statistički prihvatljivim. Jedini prihvatljivi redosljed među varijablama — tj. redosljed koji je zadovoljio sve uvjete analize strade — bio je slijedeći: moralno rasuđivanje — osjećaj krivnje — depresija. Drugim riječima: analiza strade pokazala je obrnuti uzročni odnos između varijabli nego što smo ga mi teoretski postulirali. Prema tom rezultatu, depresija nije uzrok regresije u moralnom rasuđivanju, već njegova posljedica. Osjećaj krivnje i nadalje je zadržao svoj položaj posrednika.

Ovaj rezultat iznenađuje, ali nije nelogičan, ako ga promatramo i interpretiramo u svjetlu slijedećih razmišljanja. Moralni sud zahtijeva čitavog čovjeka: njegov karakter, njegove stavove, nesvjesne determinante, osjećaje, te njegovu sposobnost da donosi racionalne sudove.² Ovaj »čitav čovjek« na subjektivnom planu javlja se kao svijest identiteta: *ja* donosim odluku. Shvaćanje identiteta na ovakav način uvjerljivo je razradila Jane Loevinger, predstavница tzv. ego-psihologije.³ Prema njenom shvaćanju čovjekov ego, tj. čovjekov pojam o sebi, sadrži jedinstvo njegove ličnosti, njegov individualitet, te čitav njegov stav prema životu. Takvo shvaćanje čovjekova identiteta prihvaćaju i tako poznati predstavnici psihologije morala kao što su J. Piaget i L. Kohlberg.*

¹ K. HOLM, *Die Befragung, Vol. 5. Pfadanalyse*, Francke Verlag, München 1977.

- J. M. GUSTAFSON et al., *Moral Education: Five Lectures*, Harvard University Press, Cambridge 1970., str. 14.

² J. LOEVINGER, and R. WESSLER, *Measuring Ego Development*, Jossey-Bass, San Francisco 1970., str. 7.

•* J. PIAGET, *The Moral Judgment of the Child*, The Free Press, New York, 1948; — L. KOHLBERG, »Stage and Sequence: The Cognitive Developmental Approach to Socialization«, u: D. A. GOSLIN (Ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research*, Rand McNally, Chicago 1969.

Ako, dakle, moralni sud pretpostavlja čitava čovjeka, onda je logično da, ako netko nema vlastitog identiteta, neće biti sposoban ni za odgovoran moralni izbor ili odluku, tj. za takav izbor koji uključuje i prihvaćanje posljedica izbora, odluke. Ili, ako okrenemo ovu tvrdnju: svaka situacija koja zahtijeva od osobe moralnu odluku istodobno otkriva i njegov nepotpun identitet. Mogli bismo i ovako reći: u svakoj situaciji u kojoj osoba stoji pred moralnom odlukom, ona doživljava svoju egzistencijalnu neadekvatnost: nije ono što bi trebalo da bude. Taj osjećaj nepotpunosti, neadekvatnosti, javlja se na subjektivnom planu u obliku negativnih osjećaja, koje u ovom kontekstu možemo slobodno nazvati egzistencijalnim osjećajem krivnje. Depresija se formira oko te krivnje kao oko jezgre.

Da bismo bolje shvatili ovaj dinamizam, potrebna nam je mala digresija u kognitivnu psihologiju. Danas se sve više prihvaća mišljenje da u odnosu spoznaja-osjećaj spoznaja ima prednost. Ovdje se možemo pozivati prije svega na A. T. Becka¹ ili na S. Arietija i J. Bemporada.² Prema kognitivnom shvaćanju, svakom osjećaju prethodi jedan kognitivni akt, spoznajni čin. Npr. ako netko smatra sebe nevrijednim (kognitivni čin), kao posljedica te spoznaje rada se osjećaj manje vrijednosti.

Možemo se sad zapitati: Što je smisao i poruka naših rezultata u svjetlu tih teoretskih spoznaja? Poruka naših rezultata jest to da se zastoj u osobnom rastu može očitovati u depresiji. Ili, ako okrenemo redosljed: depresija (koja je jedna od najraširenijih psihičkih poremećaja naših dana) jest zapravo simptom, izražaj jednog dubljeg — ako hoćemo — egzistencijalnog problema: zastoja u razvoju ličnosti.

Depresija, naravno, nije jedini mogući simptom promašenog osobnog rasta. Na slijedećim stranicama htjeli bismo upozoriti na još neke egzistencijalne blokade u osobnom sazrijevanju. Poimence, govorit ću o trima »bjegovima«: o bijegu od egzistencijalne tjeskobe, o bijegu od slobode i bijegu od transcendentije. Našu bismo tezu mogli ovako formulirati: ti bjegovi zaustavljaju osobno sazrijevanje.

OPASNOSTI

Život je dar i zadatak. Isusova parabola o talentima izvrsno izražava te dvije dimenzije osobne egzistencije. Ljudski je život autentičan samo onda ako ga prihvatimo ne samo kao nezasluženi dar, nego ako ga shvatimo i kao zadatak. Što znači shvaćati život kao zadatak?

Ako psihološki analiziramo osobnu zrelost, nalazimo da se ona ostvaruje no cijeni prihvaćanja četiriju životnih zadataka koji se temelje na

A. T. BECK, *Cognition, Affect and Psychotherapy*, u *Archives of General Psychiatry*, 1971., 24, str. 495—500.

« S. ARIETI and J. BEMPORAD, *Severe and Mild Depression: The Psychotherapeutic Approach*, Basic Books, New York 1978.

dubinskim težnjama čovjekova bića.' Ti zadaci, međutim, uvijek nose sa sobom i neki riziko, što sa svoje strane rađa tjeskobu. Ako čovjek nije voljan ili sposoban prihvatiti tu tjeskobu, ujedno otklanja od sebe i zadatak te tako njegov daljnji razvoj postaje nemoguć. Koji su ti zadaci?

1. U svakom čovjeku postoji potreba da postane *netko*, osoba, tj. da prihvati svju individualnost po kojoj se razlikuje od svih drugih ljudi, da prihvati sebe kao neponovljivu, jedinstvenu pojavu. Ta potreba, međutim, sa sobom nosi riziko da se čovjek odcijepi i odvoji iz mase, od općenitog, univerzalnog. Na subjektivnom planu taj se riziko očituje kao strah od samoće, od osamljenosti, strah od izoliranosti. U egzistencijalnoj kategoriji: tjeskoba koja se rađa iz odgovornosti za samog sebe. Ako čovjek ne prihvaća tu tjeskobu, njegov se osobni rast zaustavlja budući da nije prihvatio zadatak da postane osoba, ličnost.

2. U svakom čovjeku postoji potreba da se *otvori prema drugima* i da se u povjerenju usudi predati drugome (to je osnovni dinamizam ljubavi). To otvaranje prema drugome, međutim, nosi u sebi opasnost (riziko) da nas drugi čovjek »prisvoji«, da nas iskoristi, da s nama manipulira, ukratko, da nas posjeduje. Svjesno — Ili možda nesvjesno — ta se dilema u nama javlja kao strah od gubitka svoje samostalnosti, svog Identiteta. Ili izrečeno u egzistencijalnim kategorijama: tjeskoba pred povjerenjem. Ako čovjek ne prihvaća taj riziko i tu tjeskobu, postoji opasnost da se potpuno zatvori u sebe, u svoju izolaciju. A time njegov daljnji rast postaje nemoguć, jer je otklonio od sebe zadatak da postane su-čovjek, su-brat.

3. Osnovna je ljudska potreba i težnja za stalnom *promjenom*, što je preduvjet za rast. Naime, da bi čovjek mogao rasti, potrebno je da prihvati činjenicu da je sve prolazno, promjenljivo, kontingentno; mora se znati odcijepiti od prošlosti, od konvencionalnih oblika shvaćanja, ponašanja, vrednota. Istodobno znači i hrabrost da se prihvati novo, uvijek nesigurna i neuhvatljiva budućnost. Samo uz cijenu prihvaćanja te nesigurnosti moguće je rasti. Svjesno — ili možda nesvjesno — tu nesigurnost doživljavamo kao strah od neizvjesnoga. Izraženo u egzistencijalnim kategorijama: tjeskoba rasta. Ako čovjek ne prihvaća tu tjeskobu, njegov se osobni razvoj nalazi na mrtvoj točki budući da nije prihvatio zadatak rasta.

4. Osnovna ljudska potreba jest i *stalnost*, nepromjenljivost. Zov je to vječnog života, gotovo instinktivno odbijanje misli o konačnom, potpunom nestanku. Međutim život sa svojom relativnošću, sa svojom prolaznošću stalno demantira tu potrebu. Jer sve što je prolazno, propadljivo, promjenljivo, stalno nas podsjeća i na našu prolaznost. Svjesno — Ili možda nesvjesno — mi to doživljavamo kao anticipirani strah od smrti. U egzistencijalnoj kategoriji: tjeskoba pred prolaznošću, ili, prema Heideggero-

¹ F. RIEMANN, *Grundformen der Angst*, Ernst Reinhardt Verlag, München 1975., Str. 13 i dalje.

vim riječima, tjeskoba bića osuđena na smrt (Sein zum Tode). Ako čovjek ne prihvaća tu tjeskobu, njegov se osobni rast blokira budući da nije prihvatio osnovnu istinu o sebi: svoje čovječstvo, tj. da je kontingentno biće.

U svjetlu ovakvih razmišljanja nalazimo uzbudljivim otkriće da ni Isus nije od nas oduzeo tjeskobu. Štoviše, on ju je sam iskusio. A svojim je učenicima jasno dao na znanje da će ih u životu pratiti tjeskoba. Na pozitivnu ulogu egzistencijalne tjeskobe još ćemo se vratiti.

Rezimirajući još jednom tu prvu opasnost u razvoju ličnosti, mogli bismo reći ovako: ako čovjek otkloni od sebe egzistencijalnu tjeskobu, njegov osobni rast doživi zastoj, budući da je otklonio od sebe život kao zadatak.

Bijeg od slobode: opasnost determinizma

Sloboda je jedna od najvećih, ali i najzastrašujućih ljudskih sposobnosti. Velika je, jer moralni i društveni poredak u konačnoj analizi stoji ili pada slobodnim izborima čovjeka. Zastrašujuća, jer nikad ne isključuje mogućnost pada, nepovratnih odluka. Kao što u nama živi svetac, isto tako živi i potencijalni razbojnik.

Svi imamo bar neko iskustvo slobode. Znamo koliko psihičke energije zahtijeva jedna slobodna odluka, tj. odluka koja uključuje i prihvaćanje nepredvidivih posljedica odluke. Čuli smo o slučajevima da je čovjek posjedio preko noći kad je bio prisiljen donijeti životnu odluku. Prema nekim biologima, upravo odluka na temelju slobodnog izbora predstavlja najveću potrošnju mentalne, i, konsekventno tome, nervne energije. U slobodnoj je odluci, naime, čitav čovjek na neki način »cijena«: u slobodnoj odluci napuštamo dosadašnju sigurnost i sebe predajemo nesigurnoj budućnosti. Kako se radi o tako velikoj investiciji, sam se organizam od iscrpljenja od stalnih slobodnih odluka brani tako da se izgrađuju navike, automatske radnje, ritam života. Sve su to sredstva s pomoću kojih se ljudska psiha brani od izloženosti stalnim odlukama.

Ali u životu postoje situacije u kojima je odluka neizbježna, ne samo na prekretnicama života, nego i u svakodnevnom životu. Ako netko nikad ni pod kakvim uvjetima nije spreman ili nije sposoban donositi odluke i prihvaćati tjeskobu koja se rađa iz njegove slobodne odluke, njegov se osobni rast zaustavlja, budući da se odrekao svoje najjemenitije sposobnosti: slobode. Na žalost, čini se da danas ima sve više ljudi koji nisu spremni prihvatiti tjeskobu koju rađa slobodna odluka, nego se radije odreknu svoje slobode.

Naravno, bijeg od slobode javlja se u maskiranim oblicima. Zasluga je nedavno preminulog humanista Ericha Fromma da je neobičnom oštro-

umnošću upozorio na te maskirane načine bijega od slobode.' Prema njemu, tipični mehanizmi bijega od slobode u našim danima jesu mazohizam, sadizam i konformizam. (Neka nas ne smeta što Fromm donekle samovoljno upotrebljava te pojmove proširujući ih od uobičajenog sadržaja seksualne anomalije na opći psihički stav osobe).

— *Mazohizam* u Frommovoju upotrebi označava dobrovoljno podlaganje svoje volje drugoj osobi. Ovakav čovjek stalno naglašava svoju neadekvatnost, svoju nesposobnost i potrebu za pomoći i za vodstvom. Uvijek mu je potreban netko na koga se može osloniti, koji će ga voditi, upravljati njegovim životom. U konačnoj analizi: netko tko će odlučivati mjesto njega.

— *Sadizam* je psihički stav suprotan mazohizmu, a označava nutarnju potrebu čovjeka da nad nekim vlada, da nečijim životom upravlja, eventualno da nekoga ponižava, da ga muči ili tjelesno ili duševno. Sadistički je stav zapravo paradoksalna psihička pojava: budući da je sadističkoj osobi potrebna ona druga nad kojom vlada, ona zapravo ovisi o toj podloženoj osobi.

— *Konformizam* se odnosi na slijepo, nekritičko prihvatanje društvenih normi, običaja i iščekivanja. Konformist se potpuno priklanja svojoj neposrednoj okolini i s njom se identificira. Svoje odluke prebacuje na apsolutni autoritet javnog mišljenja.

Zajednički korijen mazohizma, sadizma i konformizma jest bijeg od slobode na taj način da osoba čini svoj život i svoje odluke determiniranima. Mazohist žrtvuje svoju slobodu jednoj nadređenoj osobi, sadist podređenoj, a konformist javnom mišljenju. A kad čovjek tako determinira svoj život i svoje odluke, do određene mjere otklonio je od sebe osobnu odgovornost. Jer determinizam općenito znači da svaka ljudska odluka ima svoj uzrok u nekoj dubljoj, možda nepoznatoj, ali stvarnoj određenosti; dakle, osobna sloboda i ne postoji, sloboda kojom bi čovjek samoga sebe determinirao, već je ta sloboda determinirana.

U čemu je, dakle, ta druga opasnost za osobni rast? Čovjek se boji prihvatiti posljedice slobodne odluke i riziko koji to prihvatanje donosi, pa stoga bježi u determinizme, tj. kondicionira svoje odluke, čini ih ovisnima o drugima. Ali time se on ujedno odriče najjemenitnije kvalitete svoje ljudskosti: slobode, pa njegov daljnji osobni rast postaje nemoguć.

Bijeg od transcendencije: opasnost besciljnog života

Zanimljivo je promotriti kako svaka epoha ima svoju tipičnu psihopatologiju. Na prijelazu stoljeća osnovni problem mnogih ljudi bila je potisnuta seksualnost, općenito nagona. Zasluga je S. Freuda što je na to upozorio i u psihoanalizi izradio uspješnu metodu za liječenje neuroza koje

su nastale na temelju potiskivanja. Dvadesetih godina Otto Rank korijen psihičkih problema svojih suvremenika vidi u potisnutom osjećaju krivnje. Tridesetih godina Karen Horney nalazi da su jezgre psihičkih deformacija njenog doba neprijateljski osjećaji između pojedinaca i grupa.

Što je tipična psihopatologija naših dana?

Danas je sve više onih psihologa i psihoterapeuta koji smatraju da je *bесmисlenost života* (ne nalaženje smisla života) naš tipičan psihološki problem. Da spomenemo samo najpoznatije: Abraham Maslow, Rollo May, Erich Fromm, Viktor Frankl, Salvatore Maddi. Najjasnije je vjerojatno Rollo May izrekao bit ovog neautentičnog životnog stila.[^] Prema njemu, osnovni problem današnjeg čovjeka jest duhovna praznina. Današnji čovjek ne samo da ne zna tko je i zašto živi, već ne zna ni to što osjeća i što hoće. Dodouše, ako bilo koga zapitamo da nam kaže zašto zapravo živi, izrecitirat će kao pjesmicu: uspješno diplomirati, dobro se zaposliti, osnovati obitelj, sagraditi kuću, kupiti auto, itd. Ali, ako dublje analiziramo ta priopćenja, shvatit ćemo da to nisu njegova osobna htijenja, već očekivanja društva, okoline, ukratko: oznake njegova društvena statusa.

Čovjek je, naime, prema riječima R. Maya, u velikoj mjeri »čovjek iz ogledala«: svoj život uređuje prema očekivanjima drugih. Jer danas nije poželjno biti drukčiji od drugih ljudi, od toga kako to određuje neposredna okolina. Biti kao i drugi: ni više, ni manje — to je danas društveni ideal. Ali što to zapravo znači? Ne znači li to da nutarnju vrednotu osobe određuju vanjski društveni kriteriji? I doista, mnogi ljudi osjećaj identiteta ne dobivaju od onoga što jesu, nego od onoga što drugi o njima misle ili kažu. Jasno, kad takav čovjek izgubi svoj društveni oslonac, čini mu se da je izgubio temelje svoje egzistencije.

Smatram da smo u ovoj točki dodirnuli bit te opasnosti za osobni razvoj: život odcijepljen od transcendencije. Pokušajmo, naime, promotriti, kad netko ima potrebu da svoj identitet temelji na društvenim očekivanjima? Onda kad nema *perspektive* koja bi bila sposobna garantirati trajne temelje njegovoj egzistenciji, njegovoj ličnosti.

Što znači nedostatak perspektive? Ne treba mnogo filozofije da shvatimo: čovjek u napetosti između prošlosti i budućnosti. Prošlost se organski ugrađuje u naše biće, u našu memoriju; istodobno planiramo, gledamo prema budućnosti. Čovjek je u biti projekt, tj. biće koje unaprijed planira sebe. U spoznaji i u htijenju on se »Ispružuje« prema nekoj vrijednosti. Svatko ima »apsolutne« vrednote, makar to ne priznao. Apsolutizacija neapsolutnih vrednota — prema biblijskom je shvaćanju — idolopoklonstvo. Pokretač ljudskog dinamizma uvijek je apsolutna Istina, Ljepota, Dobrota (Bog). Čovjek ovo može priznati i to onda njegovu životu daje transcendentalni smisao, tj. značenje i svrhu. Ali on taj prirođeni duhovni

[^] R. MAY, *Man's Search for Himself*, Souvenir Press, London 1975., str. 14 i dalje.

dinamizam može okrenuti i prema lažnim vrednotama (idoli), i tada — u nedostatku prave transcendencije — njegov je život prazan, besciljan.

Nakon ove kratke refleksije vratimo se još jednom »čovjeku iz ogledala«, na njegovu psihičku strukturu. Ključni pojam jest »slika o sebi« koju takav čovjek posjeduje. Kako zapravo on vidi sebe? Ta je slika, po svemu sudeći, fragmentarna i nepotpuna, jer je previše konkretna u smislu da sadrži samo dijelove istine o čovjeku. Poimence, on je sposoban gledati sebe samo u dvjema kategorijama: u kategoriji društvenih uloga i u kategoriji osnovnih nagona. On sebe definira gotovo isključivo prema tim dvjema kategorijama. Za njega su, drugim riječima, dva najstvarnija uvjeta za sretan život konkretna društvena struktura i neposredno zadovoljenje temeljnih bioloških potreba kao što su zdravlje, materijalna dobrobit, seks. Izgubi li takav čovjek svoj društveni oslonac ili svoju biološku dobrobit, njegov identitet nužno ostaje bez temelja, a njegovoj ličnosti prijeti kaos i konačni raspad. I nehotice nam dolaze na pamet ekstremna rješenja kao samoubojstvo ili bijeg u iluzorni svijet droga. Očajnički su to krikovi za pomoć u traganju za smislom života, kataklizma čovjeka koji nije sposoban nadići samog sebe, otvoriti se jednoj perspektivi koja ga nadilazi i kao takva nudi trajne temelje njegovom biću. Jer čovjek nije dostatan sam sebi. Stoga, ako se zatvori pred transcendentalnim perspektivama — od apsolutnih vrednota — njegov osobni razvoj i rast dožive zastoj budući da ne vidi smisla i svrhe ovom rastu.

PERSPEKTIVE

U drugom dijelu našeg razmišljanja htjeli bismo upozoriti na tri perspektive koje pomažu osobnom rastu. I nadalje gradimo na spoznajama suvremene psihologije. No istodobno uočiti ćemo granice tih perspektiva i postulirati kršćansku viziju kao nadogradnju. Čini se da perspektive osobnog rasta možemo izraziti trima oznakama: čovjek koji uzima odgovornost za sebe, čovjek koji je ukorijenjen u transcendenciju i čovjek okrenut prema budućnosti.

Odgovornost za samog sebe

Peter Koestenbaum, filozof i egzistencijalni psiholog, poziva psihologiju na radikalne modifikacije s obzirom na shvaćanje duševnih poremećaja. Prema njemu, psihologija kao znanost čovjeka shvaća samo na razini simptoma; pravi, dubinski korijeni psihičkih poremećaja nalaze se na

1» P. KOESTENBAUM, *The New Image of the Person: The Theory and Practice of Clinical Philosophy*, Greenwood Press, London 1978., str. 6 i dalje.

dubljem — filozofskom — planu. Drugim riječima: svaka psihička teškoća može se svesti na otološke korijene. U čemu se sastoji ovakva analiza?

Tradicionalna psihologija obično je kretala od pretpostavke da se sadašnje pacijentove teškoće mogu direktnim putem svesti na infantilne konflikte ili traume, tj. da između sadašnjeg problema pacijenta i njegovih infantilnih trauma postoji gotovo direktna, kauzalna veza. Tako su npr. nedostatak povjerenja u sebe povezivali s odsutnošću majke koja je imala značiti temelje svakom povjerenju. Filozofska pretpostavka takvoga pristupa jest to da majka utemeljuje osnovno povjerenje, ili još radikalnije: ona, odnosno odnos s njom, utemeljuje nutarnju vrednotu osobe. Stoga je odsutnost majke u najranijim godinama tradicionalna psihologija smatrala nepopravljivim gubitkom. »Klinička filozofija« — kako Koestenbaum naziva svoju novu interdisciplinarnu znanost — odbacuje takvo shvaćanje i tvrdi da osobna vrijednost nije uopće psihološka kategorija, već ontološka datost, tj. nešto što neotuđivo pripada svakoj ljudskoj osobi. Majčina ljubav samo je jedna od okolnosti koja upozorava na tu stvarnost, koja omogućava da je lakše percipiramo, ali je nipošto ne utemeljuje. Štoviše, iskustvo ljubavi nije jedini put da čovjek spozna osobnu vrijednost. To može otkriti i sistematski studiranjem filozofije, umjetnošću, religijom.

Što je poruka ovih spoznaja? Jedna od osnovnih, gotovo bismo rekli epohalnih poruka kliničke filozofije jest uvjerenje da nema zauvijek i nepopravljivo pokvarenog života. Jer, ako je u životu nekog čovjeka i nedostajala majčinska ljubav ili koji drugi pozitivan faktor iz okoline, ontološka je struktura njegova bića ipak nenačeta, zdrava. Klinička je filozofija, dakle, optimistična: moguće je rekonstruirati djetinjstvo, »nanovo pisati pisma naše prošlosti«, jer dobrota, sigurnost i smisao za kojima tragamo kroz čitav život postoje, samo moramo naučiti da ih vidimo. Čovjek je sposoban da stalno Iznova prihvati život, svoju individualnost, da ponovno preuzme odgovornost za sebe. A upravo to *preuzimanje odgovornosti za sebe* jest put osobnog rasta i sazrijevanja.

Klinička filozofija preporučuje jedan paradoksalan način za preuzimanje te odgovornosti: poziva čovjeka da nauči kazati »ne« na sve one agente koji *izvana* nastoje odrediti, definirati njegovu ličnost, njegov Identitet. Pogledajmo izbliza tu tvrdnju.

Za autentičan život potrebno je da osoba »očisti« sebe od svih »stranih tijela«, tj. da iz vrednovanja sebe isključi sve ne-ego faktore. Jer samo smo onda rekli »da« sebi kao osobi ako smo odlučili osloboditi se od svega onoga što nismo mi: od svega, po čemu smo kušali definirati svoj Identitet. Konkretno, treba reći »ne« na četiri definitora iz fantazije: na infantilnu roditeljsku sliku, na djecu koja služe kao surogat vlastitog ispunjenja, na dijete u nama, i, konačno, na krivu sliku Boga."

" P. KOESTENBAUM, *nav. dj.*, str. 192–201.

— Reći »ne« na roditelja koji živi u nama. Pazimo dobro: ne radi se o realnim roditeljima, već o roditeljskoj slici koja živi u našoj mašti i koja dirigira našim životom, našim odlukama, stavovima. Već je Freud upozorio na destruktivnu funkciju superega, interiorizirane roditeljske slike. Za autentičnu odluku ne može se prihvatiti ovakvo prizivanje: »Jer tako su me moji roditelji učili.« Ili: što bi na to rekao moj pokojni otac?«

— Reći »ne« na vlastitu djecu ako ona služe kao surogat osobnog identiteta. Mnogi roditelji, naime, žive svoj život kao funkciju vlastite djece, tj. vide u djeci vlastito ispunjenje. Pazimo i ovdje na distinkciju: djeca, bez sumnje, samim svojim postojanjem i svojim uspjesima znače obogaćenje i ispunjenje roditelja. Ali djetetov uspjeh ne zamjenjuje roditeljski identitet. Prevelika simbioza s djecom ne uništava samo osobnost roditelja, već i djetetov duševni razvoj. No analiza ovoga predaleko bi nas odvela od naše teme.

— Reći »ne« na apsolutizirano društvo, društvene zahtjeve, okolinu. Čovjek nije ono — ne smije biti ono — što drugi kažu da jest. On mora sam sebe definirati, mimo i iznad svih uloga koje mu društvo nameće.

— Reći »ne« na infantilnu sliku Boga, na Boga koji kažnjava i nagrađuje, s kojim se treba nagađati, kojemu treba »platiti« za svaku milost. To je pogansko shvaćanje Boga. Nadalje, treba razgraditi idealiziranu sliku Boga, tj. Boga kojemu je dopušteno reći samo lijepo i dobro o nama, a ne i teške, apsurdne, razočaravajuće okolnosti života. Bog Joba realističan je Bog s kojim se može raspravljati o svemu. Moramo imati u Boga takvo povjerenje da mu se usuđujemo reći i povjeriti mu i naše najgorče pritužbe, premda mislimo da ćemo ga time raniti. Moliti od Boga da iracionalne i neshvatljive pojave u našem životu nađu nekakvo mjesto u njegovoj osobi znači da u Bogu prepoznamo karakteristike bar odgovorne odrasle osobe. Ako smo mi infantilni, nemojmo Boga smatrati takvim.

Rezimirajući ovu prvu perspektivu osobnog rasta, možemo reći: put prema autentičnom životu u progresivnom je očišćavanju vlastitog identiteta (slike o sebi) od svih izvanjskih definitora i u preuzimanju odgovornosti za vlastitu osobnost.

Ukorijenjeni čovjek: transcendenciju kao dom

Čovjek nije dostatan sam sebi: uvijek teži prema višem, boljem, stalno je u potrazi za puninom života. U konačnoj analizi to je onaj pokretač što nosi čovjeka prema religioznosti. Kontingentnost i granice motiviraju nas da tražimo apsolutne vrednote: nešto, ili Nekoga, što, ili tko, nadilazi ove granice i ograničenja, i kao takvo nesvodiva je osnovica života, egzistencije. Puninu bitka ne nalazimo u sebi. Svako ispunjenje želja uvijek rada novu potrebu, novu želju, novu prazninu.

u prvom dijelu našeg razmišljanja spomenuli smo tjeskobu kao put prema osobnoj zrelosti. I kršćanin mora živjeti tu egzistencijalnu tjeskobu. No postoji jedna okolnost u kršćanski življenoj tjeskobi, koja je diže iznad obične egzistencijalne tjeskobe: ona postaje put prema Bogu. Egzistencijalna tjeskoba, naime, u prvi plan stavlja dva pitanja: Što je temelj moje egzistencije? i: Što drži moju egzistenciju u dobro-bitu, unatoč svoj opasnosti i frustraciji?

Za čovjeka kršćanina pri ovim upitima postoji jedan oslonac koji je povlastica samo pokrštenog čovjeka: njegovo krštenje. Doduše i kršćanin mora iskusiti svu neugodnost egzistencijalne tjeskobe, i on se mora suočiti sa svim iracionalnim pojavama života, i on mora stalno iznova rješavati uvijek otvorena pitanja patnje i smrti, dobra i zla, ljubavi i mržnje. Ali ima jednu sigurnu točku, kamo se uvijek može vratiti kad mu se čini da njegova traženja ne vode nikamo: krštenje i božanska zamisao koja slijedi iz toga. Što to znači? To znači svijest da njegov život nije funkcija ni stavila, nego da je ucijepljen u Krista i po njemu usidren u Boga. Nikakva oluja nije u stanju raskinuti te veze. Štoviše — ostanimo i dalje kod slike usidrenog broda — oluje i valovi egzistencijalne tjeskobe samo natežu ovaj konop i tako upozoravaju čovjeka na to kamo zapravo pripada. Došli smo od Boga i k Bogu idemo, ili riječima jednog pjesnika: Bog je naša sudbina. Na taj način egzistencijalna tjeskoba može postati put k Bogu, a istodobno snažan faktor osobnog rasta, jer daje smisao ukorijenjenosti.

Čovjek okrenut prema budućnosti: život uloženi u ciljeve

Bilo je vremena — možda još uvijek traje — kad su psiholozi i pedagozi naglašavali da je vrhunac osobne zrelosti autorealizacija. Puninu osobnog integriteta vidjeli su u harmoničnom razvoju svih sposobnosti. Bio je to ideal čovjeka koji ostvaruje sebe iz sebe. Lako prepoznamo ovdje humanističku psihologiju tipa C. Rogersa. Ne niječemo vrijednost takvog psiho-pedagoškog pristupa. Ali ne možemo a da se ne pitamo za temelje takve perspektive. Je li čovjek sposoban ostvariti sebe iz sebe? Ne bi li to značilo da je dostatan sam sebi? A upravo je to jedna od onih činjenica na koju nas stvarnost uvijek iznova upozorava: čovjek nije dostatan sebi.

Viktoru Franklu imamo poglavito zahvaliti što je upozorio na neodrživost takva shvaćanja osobne zrelosti. Uvjerljiva je njegova argumentacija da je autorealizacija samo legitimna posljedica života uloženi u vrednote koje nadilaze čovjeka. Frankl nije osamljen u ovom shvaćanju. Slično razmišlja i Abraham Maslow kad govori o B-vrednotama (Being-values, vrednote bitka), tj. o vrednotama koje stoje za sebe i koje se ne

" V. FRANKL, *The Will to Meaning*, The World Press, New York 1969., str. 3S.

možu svesti na elementarnije vrednote.^{^^} B. Lonergan kao teolog ide još dalje i ističe da se život može legitimno uložiti u ciljeve i vrednote samo onda ako postoje *objektivne vrednote* i ako život kao takav ima smisla."

U ovoj točki zapravo se dotičemo jednog novog problema: problema *nade*. To je problem koji sve više zaokuplja mnoge današnje mislioce. Čovječanstvo tjeskobno traži perspektive budućnosti. Futurologije i utopije kušaju nadomjestiti izgubljenu nadu. Znanstvena i tehnička otkrića više ne ulijevaju optimizam. I premda čovjek svakim danom sve više gospodari stvarima, nije uopće sigurno hoće li moći osigurati vlastitu budućnost.

Zapravo, problem i nije u orijentiranosti na budućnost; ta svi se slažemo u tome da o čovjeku više kazuju njegovi ciljevi i projekti nego njegova prošlost. Stvarni problem leži u *utemeljenosti nade*: iz čega živi naša nada, što nas nosi naprijed u našem stvaralaštvu? Što nas potiče na to da se odcijepimo od sadašnjeg trenutka i da se okrenemo prema nesigurnoj budućnosti? Pitanja su to na koja — tako nam se čini — moderni mislioci ne daju zadovoljavajući odgovor. Savršeno se slažemo s Franklom i drugima da se život može učiniti smislenim samo tako da ga čovjek uloži u neke ciljeve. Ali to je opravdano samo onda ako život *ima* smisla, ako postoji Apsolutna Budućnost i Apsolutni Cilj koji jamči ovu nadu.

Umjesto zaključka

Čovjek je u najdubljoj svojoj definiciji »otvorenost prema transcenciji« — kako to često, prema Marechalu,^{^^} ističe K. Rahner. Analizirajući sebe, otkrivamo u nama takve perspektive, takve mogućnosti koje može zadovoljiti samo apsolutno. Samo u toj beskrajnoj otvorenosti možemo prepoznati sebe, svoju istinsku određenost. Mi kršćani to kažemo ovako: konačni smisao života jest Bog.

Za kršćanina, međutim, ovaj Bog nije daleko biće: on se pojavio među nama u osobi Isusa Krista. Stoga je za čovjeka-kršćanina smisao života u okrenutosti prema Isusu Kristu. No, kako je Kristova pojava događaj koji se tiče svakog čovjeka — vjernika i nevjernika — svaka konkretna egzistencija nalazi svoj smisao samo u toj okrenutosti prema Bogu u Isusu Kristu. I doista, mnogi suvremeni mislioci s Gabrijelom Marcelom na čelu nalaze dubinski korijen dezorijentiranosti suvremenog čovjeka u činjenici da taj čovjek *ne mjeri više sebe Bogom*, tj. Bog mu nije referencijska točka za njegovo čovječstvo. U našem slomljenom svijetu bezbrojne razbijene egzistencije dostatno svjedoče da je to tako. Ako čovjek izgubi iz vida taj Cilj, njegov daljnji osobni rast nužno ostaje na mrtvoj točki.

" A. MASLOW, »Self-Actualization and Beyond«, u: F. J. BUGENTAL (Ed.), *Challenges to Humanistic Psychology*, McGraw-Hill, New York 1967., str. 281.

" B. LONERGAN, *Insight: A Study of Human Understanding*, Darton, Longman and Todd, London 1958., str. 601 i dalje.

K. RAHNER, *Corso fondamentale sulla fede*, Edizioni Paoline, Roma 1978., str. 54.

BLOCKS AND PERSPECTIVES IN PERSONAL MATURITY

Summary

This present study uses as its point of departure the surprising results of another experimental study by the author which co-relates moral judgment (Kohlberg's scale), guilt (a sub-scale by the author within the MMPI), and depression. According to that study, arrest in moral development appears not as the consequence of depression and exaggerated guilt feelings, but rather as the cause of them. The unexpected results can best be interpreted according to general personality-development arrest, where depression is the symptom of the arrest.

Using those results, the author here identifies and analyzes three typical blocks to personal development: the escape from existential anxiety and thus the closure of the possibility for further personal growth; the escape from the exercise of one's personal freedom into a variety of existential determinisms; and the escape from the universal human call to transcendence which leads to a feeling of the senselessness and futility of life.

The second part of the study treats dimensions of personality growth which correspond to the three blocks identified earlier. The first perspective lies in accepting responsibility for oneself as a way to diminish non-ego factors; the second, in opening oneself to the universal human call to transcending oneself by recognizing one's inherent self-insufficiency; and the third, by orienting one's life toward the final and absolute goal of God as Supreme Being.

In general, the author concludes with numerous existential thinkers that the confusion characterizing the contemporary world stems from man's failure to measure himself existentially with God.